

El geni provocador, rigorós i inabastable

La mort del músic i artista multidisciplinari Carles Santos (Vinaròs, 1940-2017) la passada setmana, a 77 anys, suposa la desaparició d'una figura cabdal de la cultura contemporània. Un artista que transgredia des del rigor i una sòlida formació clàssica, i autor d'una producció referencial i inabastable. Una personalitat compromesa intel·lectualment i política. Una bèstia escènica decididament irrepitible.

Per Xavier Aliaga

“Si cremes un piano has de tenir una certa autoritat, una severitat interna, cal que hi haja una raó. I per trobar la raó, si ets capaç de tocar Bach o Beethoven, millor”. Aquesta frase de Carles Santos, procedent d'una entrevista concedida a EL TEMPS l'estiu del 2015, resumeix de manera bastant precisa l'esperit de la trajectòria d'un artista referencial de l'avantguarda musical i escènica, però algú que, per fer aquell camí de transgressió, havia incorporat un sòlid aprenentatge clàssic. Per destrossar un piano, certament, cal una severitat. Un ascendent moral i estètic. Carles Santos tenia totes aquestes coses. I una trajectòria aclaparadora.

Com escrivia en *Culturplaza* Josep Ruvira, autor de llibres sobre Santos i potser una de les persones —juntament amb Nati Romeu, la col·laboradora del músic les darreres dues dècades— que millor el coneixia, “el seu cos ha dit prou a una vida d'obstinat treball que l'ha dut a ser un dels més prolífics creadors de les últimes quatre dècades en la música i l'escena, sense oblidar la fotografia i el cinema”. Els tretze premis Max de les arts escèniques que va recollir —trionfa-

EFE

dor absolut el 2003 amb *El compositor, la cantant, el cuiner i la pecadora*—, el Premi Nacional de Composició de la Generalitat de Catalunya (1990), la Creu de Sant Jordi (1999), el Premi Nacional de la Música (2008) o la Medalla de la Universitat de València (2005), coincidint amb una magna exposició, “Univers Santos. El fervor de la perseverança”, testimonien la rellevància del vinarossenc. Podia haver-n'hi hagut més, de reconeixements, sobretot al País Valencià, però com explicava en una entrevista al digital *Diari La Veu*, durant la llarga època de govern amb el

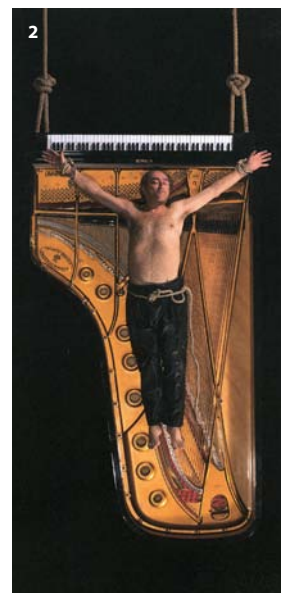
PP “em van donar unes quantes medalles que no vaig acceptar”. Actitud, no obstant això, que va fer compatible amb una relació amical amb Consuelo Ciscar, antiga directora de l’IVAM i alt càrrec en la Conselleria de Cultura en diferents etapes del PP. Amb ella, Santos va fer un parell de grans produccions. I ambdós foren escollits al mateix temps membres del Consell Valencià de Cultura l’any 2012, l’una a proposta del PP i en el cas del músic, proposat pel PSPV-PSOE. Compromís impugnerà aquella elecció perquè s’havia bandejat el seu candidat, Joan Francesc Mira. Comp-

tat i debatut, Santos durà poc temps en el càrrec: després d’assistir a una única reunió, presentava la renúncia, el 2013. “Quan intentava anar-hi, que ho intentava, durant els 150 quilòmetres de distància entre Vinaròs i València, el cotxe s’omplia amb tantes contradiccions que al peatge em feien pagar el doble”, s’explicava en *Carles Santos i Ventura* (Onada Edicions), un volum biogràfic preparat per Alicia Coscollano i Masip.

L’artista, fet i fet, feia anys que operava des de la seua base a l’Auditori de la Fundació Caixa Vinaròs, un retir una mica a cavall de tot i de res: →

ADMIRACIÓ PER BACH.

Una imatge de *La pantera imperial*, un espectacle que Santos va dedicar a un dels seus referents, Johan Sebastian Bach. El vinarossenc contava que tocava peces de l’alemany una hora tots els dies “perquè ho considere una masturbació intel·lectual de primer ordre”.

→ “Tinc totes les distincions que vulgues, i després d’estar tota la vida allà, en el fons no em consideren català, solen dir que sóc de Vinaròs, o directament valencià”, deia l’artista quant a la relació amb Catalunya, rotundament profitosa, en tot cas, pel que fa al vessant artístic i creatiu. Mentrestant, molta gent a València el considerava un músic català. Vinaròs, la petita pàtria fronterera, era segurament un hàbitat còmode per a ell. Perquè al seu poble, tot i que la gent no entenguera o copsara la transcendència del seu llegat artístic, se l’estimava. Era part del paisatge. I un retir que, en el fons, li permetia anar al seu aire, fer el que volia. “Finalment, treballo i vaig a la meua, m’ocupo amb el treball, i que vagen a fer punyetes”, va dir de manera molt gràfica.

En tot cas, des de la Fundació no deixà de treballar fins a l’últim moment. Fins i tot quan la seua desgastada anatomia ja no li permetia llançar-se a navegar i fruit d’una de les seues passions fora de l’escena, la mar. Però continuava component i ideant espectacles. L’estiu passat, Nati Romeu, la seua col·laboradora, explicava en EL TEMPS: “Molta gent li diu a Santos que és un geni i ell acostuma a respondre: ‘No, si tu treballlessis les mateixes hores que jo, tu també series un geni’”.

Un dels darrers espectacles tingué un cert aire premonitori. O, si voleu, de comiat. Com es recordava em el volum *Carles Santos i Ventura*, durant la presentació a Vinaròs, l’any 2014, d’un quàdruple CD amb la música composta entre 1970 i 2013, Santos féu una colpidora petició als presents: escoltar tres peces musicals proposades per al seu funeral i escollir-ne una. Les obres eren *Autoretrat*, del mateix Santos, *Crucifixus*, de Johan Sebastian Bach —una de les seues dèries musicals— i *Caligaverunt*, de Tomás Luis de Vic-

toria, un polifonista castellà del Renaixement i un dels primers compositors que va impressionar el vinarossenc en l’adolescència. L’opció guanyadora fou De Victoria. I tenia tot el sentit tancar el cercle així: una música de tonalitats religioses en el funeral d’algú que va apostar ben aviat, el 1969. Mostra d’una personalitat complexa i profundament lliure.

Uns dies abans d’aquella solemne demanda, protagonitzava a l’Arts Santa Mònica de Barcelona un altre episodi artístic ben revelador: en una altra presentació de *Lo bo ve per baix*, l’artista

1. Imatge per al cartell de l’espectacle de 2005 *La meua filla sóc jo*.

2. Fotografia per al cartell de l’exposició “Visca el piano!”, de l’any 2006, en la qual es podien veure els seus cèlebres “pianos intervinguts”.

3. Una altra imatge que serví per a un dels cartells de *La meua filla sóc jo*. Santos treballava directament en la confecció de la seua cartelleria.

rebia el públic a la porta, estirat al terra, barrant parcialment l'entrada. Per accedir-hi i escoltar la música, les persones havien de passar per sobre de Santos, aixafant-lo fins i tot. Alguns taulons d'agulla se li quedaren marcats. "Això ja és el súmmum", confessà Santos a Coscollano. L'acció pretenia simbolitzar un compromís amb el públic: si voleu escoltar la meua música, heu de passar per sobre de mi. Mentre el públic escoltava les creacions del vinarossenc, ell va romandre completament immòbil. Geni i figura fins al

4. Una imatge que, com altres del reportatge, il·lustra la voluntat transgressora de l'artista: aquesta correspon a La grenya del Pasqual Picanya (1993).

5. Un dels muntatges més celebrats de Carles Santos, *Tramuntana tremens*, de l'any 1989.

6. Imatge promocional de *Cantúria cantada*, un muntatge amb fragments d'alguns dels seus espectacles.

final. Un músic incansable: aquests dies, el poeta Vicenç Altaió recordava "un concert memorable" de Santos el passat 10 d'agost, a Cadaqués. "Aquell vespre el cel estava a punt per a la tempesta, però va entrar la tramuntana i va netejar els núvols. Va quedar el cel net. I ell va tocar de manera virtuosa", rememorava Altaió.

El molí i la música minimalista

Com es construeix un personatge tan arravatador i creatiu com Carles Santos? D'una banda, haurem de posar en valor la genètica i l'entorn. Fill del metge Ricard Santos Ramos i de la barcelonina Elena Ventura Rihuet —als quals va dedicar l'òpera biogràfica *Ricardo i Elena* (2000)— Carles naix el 1940 amb la dualitat valenciana-catalana heretada des del bressol. La seua és una família de metges i farmacèutics, de marcades conviccions religioses de missa diària, però amb inquietuds artístiques. El pare tenia afició per la pintura i el dibuix. I l'oncle patern Pepe Santos, farmacèutic, tocava el piano i es convertí en un primer inductor. Perquè no mancara de res, en un racó de la casa familiar al carrer del Doctor Fleming de Vinaròs, hi havia un piano de paret que esdevingué objecte de desig per al jove Carles, un xiquet retret i enigmàtic que no parlava. El piano era la seua eina de comunicació amb el món: abans de saber cordar-se les sabates, una mancança que tractava de dissimular gitant-se amb elles posades, era capaç de tocar una sonata de Beethoven. La demostració que el nen no patia cap trastorn cognitiu: més aviat, començava a forjar-se una personalitat per a la qual l'adjectiu *singular* fa curt.

Una altra mostra significativa del període formatiu va ser la influència que va exercir un molí proper al domicili familiar que s'usava per trencar ametlles: aquell soroll sec i constant acompanyava els assajos al piano, marcant d'alguna manera el ritme, i prefigurava una relació especial amb la música que esclataria anys després.

D'aquesta etapa primerenca cal ressenyar també la influència del musicòleg Vicent Garcia Julbe, capellà i amic de la família. Aquesta persona, un "músic d'església", li ensenya contrapunt i harmonia i el posa en contacte amb músics com Arnold Shcönberg, Anton Webern i Alban Berg. I no sols això: "La meua afició per De Victoria i pels compositors del segle XVI espanyol sorgeix d'aquí", explicava el vinarossenc. El Conservato-

→ ri del Liceu, a Barcelona, i una beca sent adolescent per estudiar al Conservatori de París, reblaran el clau de la formació clàssica de Santos. Mentrestant, el futur referent de la cultura anava consumint la vida a glops, amb la curiositat d'una esponja, ja fora per assistir en un tren cap a França a una escena de sexe explícit entre un soldat i una jove —una qüestió, la sexual, que sempre ha prenyat la seua obra— o la primera experiència cinematogràfica com a extra de la pel·lícula *El Cid*, rodada a Penís-

cola, fruit inesperat del seu servei militar al quarter Tetuan 14 de Castelló. En aquells anys, fins i tot hi hagué temps perquè l'artista penjara simbòlicament el piano i el canviara per una motocicleta. Sortosament, fou una pulsó passatgera.

Brossa, Portabella i el gir novaiorquè

El Carles Santos que coneixem, però, no s'entendria sense una successió de fets entre la segona part de la dècada dels

seixanta i els principis de la posterior. D'una banda, hi ha l'aterratge decisiu a Barcelona, ciutat on va donant-se a conèixer com a instrumentista a partir de l'any 1961, fet que li permet publicar un primer disc l'any 1962, quan tenia 22 anys. A més d'això, dirigeix el Grup Instrumental Català (GIC), amb seu a la Fundació Miró, un grup d'avantguarda que li serveix per difondre a Catalunya l'obra de diversos autors internacionals. Tot i això, un dels moments més decisius és la trobada amb el poeta i dra-

maturg Joan Brossa, autèntic referent de l'avantguarda del moment. Amb ell col·labora en el muntatge de *Concert irregular*, el 1968, un espectacle per commemorar el 75 aniversari de Joan Miró amb la presència també de la mezzosoprano Anna Ricci. Un moment cabdal: "Per a mi era la primera experiència com a músic i compositor, la primera vegada que muntava a un escenari amb un component teatral, tot això va comportar conseqüències amb tota la filmografia amb Pere Portabella," deia Santos en referència a una altra coneixença clau, la del cineasta experimental de Figueres, amb qui va compartir una fructífe-

MULTIDISCIPLINARI.

Carles Santos i la ballarina i coreògrafa alcoiana Sol Picó, durant la gala de lliurament dels premis Max del 2016. El de Vinaròs ha tingut una relació fructífera també amb la dansa.

ra producció: del curtmetratge *Miró, l'altre* (1969) o *Cuadecuc vampir* (1970) a l'escriptura a quatre mans del guió d'*El silenci abans de Bach* (2007).

Tornant a *Concert irregular*, l'espectacle té una bona acollida i també alguna crítica demolidora, com la del crític de *La Vanguardia* Xavier Montsalvatge. El pare de Santos, indignat, cremà tots els exemplars del diari que arribaven a Vinaròs en un tren. Una *performance* incendiària que Brossa considerava millor que *Concert irregular*. Una mica abans d'això, l'irreductible poeta avantguardista va dir una frase a Santos durant el rodatge de la pel·lícula de Portabella *No compteu amb els dits* (1967) que va marcar un aleshores jove artista per les seues moltíssimes implicacions i derivades: "D'acord. Toques molt bé el piano. I ara, què?"

Tot i que Brossa i Portabella, entre més, ja han deixat la seua petjada, el de Vinaròs trobaria el seu "què" definitiu a Nova York. L'any 1968, becat per la Fundació Joan March, marxa a la capital del món i entra en contacte amb un personatge fonamental de l'avantguarda del moment, el músic dadaïsta John Cage, un dels impulsors del moviment Fluxus. L'autor de la mítica *4'33* —qui curiosament va coincidir amb Joan Brossa a Sitges, amb motiu d'una actuació de Merce Cunningham— és una influència determinant en Santos, com també uns altres músics com ara La Monte Young, Steve Reich o Alfred Shnittke. El vinarossenc, integrant del col·lectiu Catalan Power, tingué una bona acollida a Nova York, com ara el músic i ballarí Cesc Gelabert, un altre dels còmplices creatius de llarga durada de Santos en espectacles com *Rèquiem (Verdi)*, del 1985 o *La muntanya al teu voltant*, amb la qual van obrir el festival Grec del 2011. Res ja no seria igual. Tot just tornar de Nova York, en la seua primera actuació, Santos munta dalt del piano, fa un cant èpic i marxa.

Una de les nombroses maneres suposadament excèntriques de contemplar el fet artístic però que conté una aspiració per la comunicació, per establir diàlegs amb diferents llenguatges i comunicar amb el públic, fer que es bellugue a la cadira, provocar sentiments, reaccions i sensacions sense fer concessions. Fent les rodades que calguera als conceptes, amb esperit trencador. I evitant la reiteració d'idees ja explorades. En *La, re, mi, la* (1979), es repetia una mateixa peça, de manera reiterada, mentre Santos es transmutava en astronauta, mexicà, folklorica, vampir o →

→ guàrdia civil. En *Beethoven, si tanco la tapa... què passa?* (1983), l'artista interpretava la seua música mentre un actiu es refregava pel piano i pel mateix intèrpret, una càrrega sexual que travessa gran part de la seua producció, de vegades en terrenys més pròxims a la pornografia o a les perversions de tot tipus que a l'erotisme.

Un altre espectacle d'aquells anys, *Tramuntana tremens* (1989), presentava cantants penjats de cordes —l'exigència física dels seus muntatges és una altra de les constants de la marca Santos— o el mateix compositor sotmès a la tortura de l'ofegament o emparetat per un grapat de ballarins i ballarines.

No és estrany que aquella intensitat desfermada deixara petjada en molta gent: Carlus Padrissa, un dels fundadors i actual codirector de La Fura dels Baus, confessava recentment [vegeu EL TEMPS del 25 de juliol] la fascinació que li va provocar l'any 1978 veure un espectacle de Santos al Teatre Lliure de Gràcia, on el de Vinaròs fou compositor resident. "Això era abans de formar la Fura dels Baus i ens va marcar el camí. Només sé que em va impressionar molt: la polirítmia... em va impressionar que poguéss haver-hi un tipus de música així".

Padrissa no fou l'únic element enlluernat amb la intuïció i el poder escènic del vinarossenc: di-

rectors teatrals de primera línia com Calixto Bietio, els Cabosanroque o Jordi Oriol, entre molts altres, van beure de les fonts del mestre, un mesatge que es pot rastrejar en l'escena moderna. Un reconeixement ben extens. Tot i això, Santos seria més desconegut encara per al gran públic sense la seua participació estel·lar en les cerimònies d'inauguració i cloenda dels Jocs Olímpics de Barcelona, el 1992. Per al record, aquell gegantesc "Hola!", dibuixat a la pista de l'estadi i cantat emfàticament pel cor, que donava la benvinguda a l'esdeveniment al món sencer, mentre sonava una composició vibrant, poderosa, amb les fanfares i les cobles fonent l'esperit èpic de l'esport amb la solemnitat del moment, la tradició —remarcada per les barretines dels músics— amb la modernitat representada per Santos i el seu discurs d'avantguarda. Jugada mestra.

Tot i el consens que la figura de Santos genera, l'artista no s'ha deslliurat d'alguna sacsejada. L'any 2001, amb *libretto* de Joan Francesc Mira, s'estrenava al Teatre Lliure —fent alhora d'estrena de la nova seu de Montjuïc— la cantata *L'adéu de Lucrecia Borja*. Uns dies abans, el cronista Joan de Sagarra deia que era "una vergonya que s'estrenés el Teatre Lliure amb artistes valencians i amb una història valenciana, com si els catalans

VISCA EL PIANO! Carles Santos, l'any 2007, al Centre Octubre de Cultura Contemporània, durant la presentació de la mostra "Visca el piano!".

NO ÉS ESTRANY QUE LA INTENSITAT DESFERMADA DE CARLES SANTOS, EL SEU PODER ESCÈNIC, DEIXARA PETJADA EN LA FURA DELS BAUS

PRATIS I CAMPS

no tinguessin històries per explicar, i músics artistes. Som catalans o no? Ningú no va replicar. Sent justos, tanmateix, aquesta estufada puntual no altera la percepció a Catalunya de Santos com un dels creadors més grans dels últims temps. “El més gran, el més modern, el més valent”, escrivia Andreu Gomila fa uns dies en *Timeout*, qui considerava al mateix temps que havia mort “una mica sol, una mica bandejat”. Ho deia arran d’una entrevista de l’any 2015, a propòsit de l’espectacle *Patetisme il·lustrat*, a l’actriu Mònica López. La intèrpret havia dit que Santos estava “marginat”, però es va penedir en l’últim moment i va demanar que això no es publicara.

Potser a Catalunya hi havia aquella impressió de bandejament, però al País Valencià els últims anys han estat de reivindicació de la seua figura a través d’exposicions i homenatges. Santos, a més, no s’havia refugiat en la bombolla de l’artista, sinó que col·laborava amb l’entorn en iniciatives com Com sona l’ESO, amb un espectacle amb centenars d’estudiants a Morella al gener de 2013. O en l’organització, l’any 2010, del quart centenari de l’arribada de la relíquia de sant Sebastià a Vinaròs, amb un espectacle de carrer i una pujada amb torxes a l’ermita que encara es recorda. Tot i la seua apostasia, Santos va contribuir a una iniciativa que el connectava amb molts dels seus veïns. “Vaig organitzar una festa amb molta passió, tot i que puga semblar contradictori i que inclús hi haja gent que des de llavors no em salute”, deia l’artista.

El músic cosmopolita i de projecció internacional, de fet, sempre tenia l’ànchora a Vinaròs. A prop de la mar, dels seus peixos i arrossos. Dels seus amics i veïns. “No vaig d’artista per la vida,

PRATIS I CAMPS

SANTOS REIVINDICATIU.

A l’esquerra, Carles Santos, participant en la manifestació del 25 d’Abril del 2011. A la dreta, la icònica imatge del vinarossenc unint les seues mans a les de Lluís Llach. A la dreta del músic de Verges, Pere Portabella i Josep-Lluís Carod-Rovira.

sóc una persona accessible, del poble”, ens va dir en una de les ocasions que l’entrevistàrem.

El Santos compromès políticament

Pot ser que alguna gent relacione Carles Santos amb el seu compromís amb la independència de Catalunya, traduït en aparicions estratègiques com ara en la participació en el Concert per la Llibertat que va acollir el Camp Nou, l’any 2013. L’onze de setembre d’aquell mateix any, Santos va protagonitzar una de les imatges més icòniques de la Via Catalana, la cadena humana de 400 quilòmetres que reivindicava la independència de Catalunya: el músic va participar en el tram que unia Alcanar amb Vinaròs, unint les mans amb Lluís Llach, el seu estimat Pere Portabella i el polític i escriptor Josep-Lluís Carod-Rovira.

El seu compromís polític, tanmateix, no ve d’ara. A l’octubre de l’any 1973 va ser detingut junt amb 112 participants més d’una reunió de l’Assemblea de Catalunya que se celebrava a l’església de Santa Maria Mitjancera. En aquell *contuberni*, hi participaven membres del PSUC, del sindicat CCOO, de Convergència i del Moviment Socialista de Catalunya (MSC), entre més. Una vegada al calabós, Santos recorda que va preguntar si hi havia algun músic més a la sala. Es feu el silenci: d’aquell contingent, almenys, el de Vinaròs era l’únic artista del gremi.

El destí singular d’un personatge irrepètible. Un geni que ha fet el camí incert cap a l’eternitat dels seus admirats Joan Brossa i John Cage. •